

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ БІО(ЕКО)ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

УДК 57(07)

І. С. Назарко

О. С. Троцька

Аналіз нестабільної кризової ситуації сучасного життя зумовлює необхідність включення етичного компонента в процес взаємодії людини з природним оточенням. Це пов'язано з тим, що шляхи виходу з екокризової ситуації передбачають розробку принципово нових регулятивів поведінки, пошук оновленої системи цінностей, за допомогою яких можна змінити споживацьке ставлення людини до природи. Проблема збереження природи і визнання її цінності стала педагогічною. Сьогодні цю проблему не можна вирішити традиційними методами, оскільки вона потребує комплексного вирішення на основі нової етики, яка вчить людину жити у гармонії з навколишнім світом.

Упродовж багатьох років в освітній традиції домінувала антропоцентрична спрямованість викладання біологічних дисциплін, яка звеличувала сутність людини над іншими природними системами. Тому склалась ситуація ігнорування законів природи в усіх формах діяльності людини, деформації екопсихологічного компоненту свідомості. Сучасні досягнення природничих наук свідчать про те, що виникла нагальна потреба формування в школярів сприйняття довкілля з урахуванням положень біологічної й екологічної етики.

Сучасні орієнтири освіти (Закон України про освіту, Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття), Державний стандарт, Концепція національного виховання, Концепція екологічної освіти та ін.) вказують на виховання особистості, яка усвідомлює власну відповідальність перед суспільством за збереження життя на Землі. Так, згідно з Концепцією [6], екологічна освіта складається з таких компонентів: екологічні знання –

екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура. А в Державному стандарті наголошено на необхідності розвитку вмінь встановлювати гармонійні стосунки з природою на основі поваги до життя як найвищої цінності і всього живого як унікальної частини біосфери; формування *емоційно-ціннісного ставлення* до природи, себе, людей, загальнолюдських духовних цінностей [4].

Змістовний аналіз ціннісно-сислової сфери особистості, понять “цінності”, “ціннісні орієнтації”, принципів їх класифікації розглядалися в працях І. Беха, О. Вишневського, А. Здравомислова, О. Сухомлинської, Г. Тарасенко, В. Ядова та ін. [1; 3; 7; 8]. Виховання особистості завжди узгоджується з духовним полем, настроями, етапом розвитку суспільства, у яких особливе місце займають цінності. Здатність формувати етичні й естетичні цінності, що не передаються спадково, є одним з основних критеріїв свідомості людини. Усе це робить доцільним чітке висвітлення та обґрунтування системи цінностей, яка визначає зміст і напрямки виховання.

Однак сьогодні пріоритетними є цінності природи, що в системі цінностей сучасної людини займають практично останнє місце. Тому зростає інтерес науковців (О. М'ягченко, Г. Тарасенко, В. Оржеховська, О. Гречишкіна, Ю. Гречишкіна, А. Степанюк, Г. Жирська, Н. Пустовіт) до проблем цінностей природи, формування екологічних ціннісних орієнтацій особистості. На думку дослідників цього питання, саме екологічні ціннісні орієнтації визначають спосіб існування індивіда у природному, біологічному, фізіологічному значенні, стиль взаємодії людини зі світом природи.

Мета статті – обґрунтувати методикау біо(еко)етичного виховання школярів. Відповідно до мети визначено завдання: розкрити сутність поняття “цінність природи”; проаналізувати модель цінностей, що складає основу біо(еко)етичного виховання, та охарактеризувати психолого-педагогічні методи біо(еко)етичного виховання.

Цінності є компонентом моральної, політичної, духовної, екологічної культури особистості. Екологічна культура особистості виявляється у

діяльності як єдність людини з природою і суспільством. В її структурі виокремлюють дві складові: екологічна свідомість та екологічна діяльність, яка регулюється нормами і цінностями біологічної й екологічної етики. Через посередництво цінностей людина обирає стратегії природокористування.

У педагогіці суб'єкт виховання розглядається як носій системи цінностей, що відповідно виявляє себе в якостях особистості, її життєвому виборі, поведінці. Тому першочерговим завданням виховання є процес засвоєння цінностей, а проблема ціннісного ставлення молоді до природи – одним із найбільш пріоритетних завдань [1; 3; 7]. Система цінностей, стратегія та методи виховання і розвитку є взаємозалежними. Цінності визначають зміст виховання, а стратегія та методи мають реалізувати це на практиці. Відповідно до того, яку систему суспільство обирає, таким мусить бути і характер виховання та розвитку в сім'ї, школі, у суспільстві. Система цінностей визначає і тип стосунків людини з природою (антропоцентричний, біоцентричний, екоцентричний).

Ми поділяємо думку науковців, які вважають, що виховання – це не що інше, як приєднання до ієрархії цінностей, добровільно обраної, засвоєної та реалізованої шляхом відповідної діяльності. Обов'язок педагога – наблизити цінності до дитини, подавши їх у прийнятній для неї формі, розвивати їх в її свідомості і сприяти їх інтеріоризації з таким розрахунком, щоб вони ставали її діючим світоглядом [3; 8].

Зокрема, І. Бех пропонує уявити ціннісну систему у формі зрізаної піраміди: багато цінностей біля підніжжя та декілька на вершині (оскільки одна свідчитиме не про мораль, а про фанатизм). Вищі цінності забезпечують високий рівень моральності, культури лише групою, виступають “мірою міри”, задають генеральний напрямок життєдіяльності. Пріоритетною метою виховання особистості, зазначає І. Бех, повинні бути духовні цінності, наповнені етичним змістом [1, с. 51].

Співставивши мету нашого дослідження і запропоновану І. Бехом схему опредмечення цінностей, ми виокремили узагальнену модель цінностей, що складають основу біо(еко)етичного виховання (рис. 1).

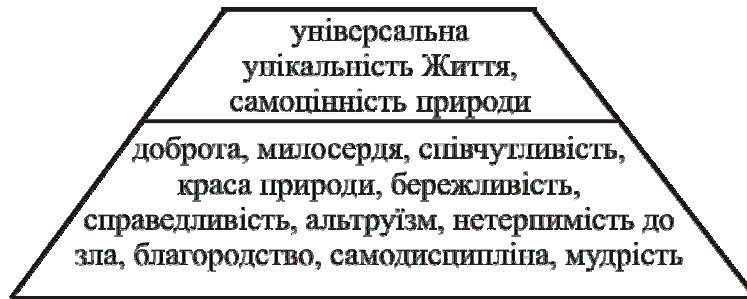

Рис 1. Піраміда цінностей біо(еко)етичного виховання

Відповідно до того, які цінності знаходяться на вершині “піраміди цінностей”, у людини формується певний тип екологічної свідомості, світогляду. Як основні біо(еко)етичні цінності, що характеризують рівень екологічної культури особистості, було визначено універсальну унікальність Життя та самоцінність природи. Ці категорії взаємопов’язані між собою, взаємодоповнюють і взаємопроникають одна в одну та, безперечно, складають частину духовної основи особистості (скерованість людини до Високого і Вічного). Духовність не є окремим утворенням у системі цінностей, вона пронизує її, є фундаментальною якістю. Природа завжди є виразником духовного, вона – носій духовних цінностей і в цьому сенсі виступає також як чинник виховання людини.

Г. Тарасенко стверджує, що без розуміння природи як цінності, будь-яка діяльність стосовно неї набуває буденно-утилітарного характеру. Це зумовлює нагальну необхідність освіти включити проблему ціннісного освоєння природи в орієнтири екологічного виховання сучасної молоді [8, с. 170]. Грунтуючись на дослідженнях О. Вишневського [3] та В. Борейко [2], ми визначили місце самоцінності природи у духовному полі суспільства і природі (рис. 2).

Деякі сфери буття людини розташовано на межі її духовного та матеріального світу, а тому відповідні цінності стосуються і духовного, і матеріального життя. Ще на початку ХХ ст. вони привернули до себе увагу

дослідників. Насамперед тим, що у цій сфері стосунків Людини та Природи крім нашого “Я” і “Ти” є ще величезний світ “Не-Я”, який містить природу, що не лише оточує нас, але й взаємодіє з нами, є невід’ємною частиною нашого буття, як і ми є частиною буття природи [3, с. 226].

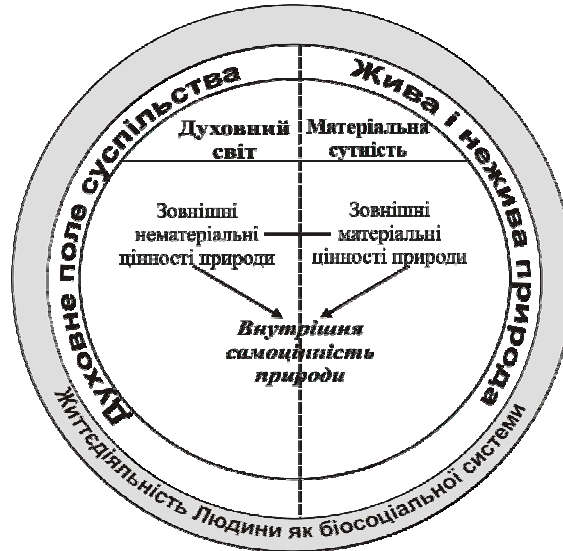

Рис. 2. Модель розташування самоцінності природи у духовному полі суспільства та природі

Аналіз наукової літератури [1–3; 5] свідчить, що формування та засвоєння екоцінностей є складним процесом, у якому виокремлюють низку психологічних механізмів, серед яких основоположним є процес суб’єктного уособлення екологічних цінностей. Він спрямований на створення певної когнітивної картини природи. До ціннісних орієнтирів екоетичного виховання і самовиховання можна віднести: усвідомлення своєї єдності з природою; дбайливе ставлення до всього живого на Землі, до природних засобів життя та національних багатств; розвиток здатності відчувати красу Природи; охорону довкілля і відразу до побутового нехлюйства, збалансованість утилітарного та духовного начал у господарському ставленні до природи тощо [3, с. 227].

Базовим механізмом у процесі формування цінностей є система ставлень людини. Ставлення дитини до природи, з одного боку, є результатом попередньої цілеспрямованої діяльності педагогів, а з іншого – включення дітей у такі види діяльності, які потребують вияву цих ставлень (оцінна, благочинна

діяльність, ситуації морального вибору), що сприяє встановленню стійких відносин та усвідомленої поведінки.

Зміст і послідовність впливу на сфери особистості зумовили вибір методів, методичних прийомів та організаційних форм, які використовувались для формування біо(еко)етичного світогляду школярів. Запропонована нами методика передбачає реалізацію традиційних: словесні (проблемна бесіда, емоційна розповідь, дискусія, спілкування з живими істотами, моральне переконання, метод особистого прикладу вчителя); практичні (спостереження, справи) і специфічних методів: екопсихологічні (емпатія, ідентифікація, рефлексія, лабілізація, екологічна турбота, ритуалізація екологічної діяльності, екологічна експектація); ігрові (арт-терапія, рольові ігри); інтерактивні (мозковий штурм, альтернативний вибір, імітаційне моделювання, проекти).

Словесні методи надають можливість актуалізувати відомі учням знання, досягнути засвоєння нових знань, сконцентрувати увагу на певній проблемі; сприяють теоретичному впливу на свідомість вихованців. Практичні методи сприяють глибшому опануванню теоретичного матеріалу, розвивають наполегливість, спостережливість, самостійність учнів. Зупинимось детальніше на специфічних психолого-педагогічних методах, які подані в таблиці.

Оскільки всі діти мають потенційні можливості творчого мислення, то використовуючи специфічні методи біо(еко)етичного виховання, можна допомогти їм генерувати нові ідеї, знаходити цікаві шляхи розгляду та вирішення проблем. Доцільно застосовувати запропоновані методи і прийоми роботи в комплексі, на різних етапах уроку, використовувати колективні, групові та індивідуальні форми роботи. Проте, на практиці групові форми роботи є більш ефективними у зв'язку з тим, що: а) існує більше можливостей для спілкування, отримання досвіду участі у пошуку і вирішенні проблеми; б) педагог раціональніше розподіляє свій час.

Отже, смисловим центром процесу виховання має бути виховання ціннісно-шанобливого ставлення до природи, що реалізується в активній природоохоронній та природовідтворювальній діяльності. Це сприятиме

пробудженню інтересу до вивчення природи; формуванню у дітей ініціативи і творчості, відповідальності за власні вчинки; розвитку позитивних емоцій, милосердного та співчутливого ставлення до живого.

Таблиця

Характеристика специфічних психолого-педагогічних методів

Метод	Характеристика
Емпатія	Інтуїтивне проникнення у почуття іншої істоти, усвідомлене відчуття, розуміння, що включає співчуття, співпереживання
Ідентифікація	Активація асоціативного мислення, ототожнення себе з будь-якою живою істотою. Наприклад: “відчуття тварин” потребує ототожнити себе з твариною й описати відчуття та емоції тварини, коли її годують, кличуть, гладять, дразнять, дресирують, б’ють, тощо
Рефлексія	Самоаналіз власних дій і вчинків щодо інших живих істот
Лабілізація	Корекційний вплив на певні взаємозв’язки в образі світу особистості, що зумовлює психологічний дискомфорт. Наприклад: створити колаж фотографій “Природа мого краю”, а серед них розмістити фото зі сміттям, поламаними деревами
Турбота	Актуалізація екологічної активності особистості, спрямована на надання допомоги та сприяння благу природних об’єктів. Наприклад: скласти план очистки джерела й організувати добродійну акцію
Ритуалізація діяльності	Організація традицій і ритуалів, пов’язаних із діяльністю, спрямованою на світ природи (збирання екологічного фольклору, дослідження змісту вишивок)
Експектація	Актуалізація емоційно насичених очікувань майбутніх контактів особистості з світом природи (перегляд навчального фільму перед екскурсією у природу)
Арт-терапія	Відображення світу природи та почуттів, викликаних ним, засобами мистецтва (фотографії, звукозапис, відеозйомка тощо)
Рольові ігри	Забезпечення різних рольових позицій учасників, які вони переносять у життя, що сприяє перебудові їх стосунків з оточуючими. Наприклад: ігри “Зрозумій мене”, “Потреби тварин”, “Суд тварин”, “Домашній лікар” тощо
Мозковий штурм	Організація колективної роботи, яка характеризується спільною спрямованістю мислення, висловлення ідей та підходів до вирішення проблеми, але не її оцінка. Наприклад: “Сміттєзвалище є проблемою для ..., оскільки ...”, “Яка різниця між живим і неживим?”
Альтернативний вибір	Занурення у ситуації проблемного характеру, в основі яких є суперечність, уміння робити моральний вибір. У процесі діалогу з дітьми доречно обговорити чи завжди справедливе рішення відповідає доброму. Наприклад: “Полювання: розвага, спорт чи вбивство?”
Імітаційне моделювання	Надає можливість будувати моделі уявних процесів, передбачає прогнозування, потребує особистісного включення. Наприклад: “Спробуйте зімітувати дерево, яке цвіте і яке рубають”
Проекти	Всебічне та систематичне дослідження проблеми, що передбачає конкретний практичний результат. Наприклад: “Пластикові пляшки: її значення у житті людини і природи”

Загалом подана методика біо(еко)етичного виховання надає учням можливість активно включатись не лише у різноманітні види навчально-виховної діяльності, а й громадської та благодійної, що сприяє формуванню екологічної культури, усвідомленню самоцінності природи, зростанню рівня етичної грамотності і поведінки школярів та формуванню позитивних моральних якостей.

Список використаної літератури

1. Бех, І. Законопростір сучасного виховного процесу / Іван Бех // Відкритий урок. – 2006. – № 9–10. – С. 49–54.
2. Борейко, В. Екобіоцентризм як основа екологічної етики / Володимир Борейко // Науковий світ+Атестаційний вісник. – 2005. – № 10. – С. 14–15.
3. Вишневецький, О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : [посіб. для студ. вузів] / О. І. Вишневецький. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – Дрогобич : Коло, 2006. – 608 с.
4. Державний Стандарт базової і повної середньої освіти № 24 [чинний від 2004-01-14] // Освіта України. – 2004, 20 січня. – № 5 (500). – Спецвипуск.
5. Дерябо, С. Д. Экологическая педагогика и психология : учеб. пособ. для студ. вузов. / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.
6. Концепція екологічної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/education/higher/center/konception.doc.
7. Сухомлинська, О. Цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 24–27.
8. Тарасенко, Г. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів екологічного виховання / Г. Тарасенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 170–177.
9. Томпсон, Ж. Эстетика и ценность природы / Ж. Томпсон // Гуманитарный экологический журнал. – 2005. – Т. 7, № 3. – С. 98–104.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Романишина Л. М.